

L'AUTENTICITAT DEL SERMO D'OLIBA DE VIC SOBRE SANT NARCIS DE GIRONA

El sermó sobre sant Narcís de Girona atribuït al bisbe de Vic, Oliba, en la forma que es presenta en l'edició de la *Patrologia latina* de Migne, volum 142, havia estat declarat fals, i amb raó, pel doctor Eduard Junyent.¹ Ara, però, després d'haver-ne estudiat la tradició manuscrita i la història del text em sembla —i també ho sembla al Dr. Junyent— perfectament defensable la seva autenticitat. Abans de veure'n els arguments que ens han convençut, diré que el text utilitzat aquí del sermó, en les seves dues recensions, és el que hem preparat i establert críticament en l'edició del *Diplomatari i escrits d'Oliba*, que publica l'Institut d'Estudis Catalans.

Aquest sermó es conserva en dues recensions bàsiques. La primera és la dels manuscrits del text breu i pur; l'altra és la dels interpolat amb la conversió de santa Afra i altres fragments posteriors a Oliba.

Pertanyen a la primera els manuscrits següents:

- a. — Girona, ms. del s. XI, perdut.
- b. — Còpia d'a [potser enviada pel bisbe Berenguer Guifred de Girona el 1087 a l'abat Sighard del monestir dels Sts. Ulric i Afra d'Augsburg], perduda.
- c. — Còpia [d'a ?] feta a Girona pel mercader d'Ulm N. Echinger el 1485, i lliurada al vicari d'Augsburg, Conrad Frey, perduda.
- A. — Augsburg, Staats und Stadtbibliothek, 4.º cod. 218, f. 1-3, còpia del 1493, de c, feta per fra Wilhelm Wittwer del monestir d'Augsburg.
- d. — Còpia autenticada [de b o de c ?], enviada a Girona pel vicari general

¹ E. JUNYENT, *El pretendido sermón de S. Narciso falsamente atribuido al obispo Oliba*, AST 20 (1947[1948]), p. 237-242. A títol d'inventari es pot mencionar aquí l'obra de JOSÉ MERCADER Y BOHIGAS, *Vida e historia de san Narciso, glorioso obispo, apóstol, mártir y patrono de Gerona*, Girona, 1954, obra apologetica, mancada de crítica històrica sòlida que, però, repetint a pàg. 82-86 els arguments del P. Dorca, ha defensat contra Junyent l'autenticitat olibana del sermó de sant Narcís. A l'apèndix, p. 197-199, dona una versió castellana del text breu d'aquest sermó.

d'Augsburg, Pere, bisbe «Adramyttenus», el 10-II-1625; ara potser a l'arxiu diocesà de Girona; però no s'ha pogut trobar (cf. DORCA, p. 328).

- D. — Edició de F. DORCA, *Colección de noticias para la historia de los mártires de Gerona*, Barcelona, Vda. Tecla Pla, s. a. [c. a. 1806], p. 325-8; còpia de *d*; dóna també les variants de FLÓREZ.

Són de la segona recensió interpolada els manuscrits que segueixen:

- m. — Girona, Sant Feliu, llibre de cor, ms, perdut.
 N. — Montserrat 1151, p. 219-226: còpia del P. Andreu Moragues feta sobre *m*, el 1601.
 o. — Còpia de Francesc Cartellà i Malla, perduda (cf. RELLES).
 B. — Barcelona, Catedral, 108, f. 12-18, s. XIV (cf. DORCA, p. 235), còpia d'*m* probablement.
 V. — Vic, Catedral, ms. 225, f. 10-15, còpia adaptada per Jeroni Pujades, començ del s. XVII.
 n. — Edició d'ONOFRE RELLES, *Historia apologética de la vida y martirio de san Narciso*, Barcelona, Matevat, 1679, p. 308-317; deriva de la còpia de Moragues, *N*.
 — Edició d'E. FLÓREZ, *España Sagrada*, vol. XXVIII, Madrid 1774, p. 265-274 (cf. p. 135), ap. X; treta de RELLES.
 — PL 142,591-8; treta de FLÓREZ.
 — Ll. RIBER, *Els sants de Catalunya*, I Barcelona 1921, p. 157 (versió catalana treta de PL).
 — Vegi's encara B. KRUSCH, *MGH, Script. Rerum Meroving.*, III Hannover 1896, p. 45 i 54.

Un altre grup de manuscrits només ofereix fragments curts del sermó:

- p. — Girona, Catedral n. 8, Leccionari, s. xv (ha perdut més de 60 folis, on devia haver-hi el sermó, actualment perdut el text); vide DORCA, p. 232.
 Q. — Girona, Catedral, ms. 96, Breviari del 1339: només conté fragments del sermó dividits en lliçons molt curtes.
 R. — Girona, Catedral, ms. 126, s. XIV: només fragments del sermó seguits de fragments molt curts de la *Conversio*, intercalats com descriu DORCA, pàgina 232.
 p¹. — Barcelona, Bibl. de Catalunya, 729: PASQUAL, *Sac. Cathal. antiquit. Monumenta*, vol. VII, p. 461-8, fi s. XVIII; sembla còpia de *p*, però abreujada notablement.
 p². — Ibid., VII p. 347-355, c. p. 372; també en el vol. V p. 75; còpia de P¹.
 p³. — Ibid., VIII, p. 495; còpia de p¹, fragmentària.

En l'edició de l'I.E.C. només seran utilitzats els mss. A D, B V N; excepcionalment s'indicaran les variants dels altres manuscrits i edicions.

* * *

Seria, per començar, excepcional que un suposat autor anònim hagués atribuït un sermó d'ús litúrgic a un personatge no venerat com a sant. Hauria estat menys sorprenent veure'l atribuït per un falsari als sants Jeroni, Agustí, Gregori o Beda que no pas a Oliba; i no obstant, pràcticament tota la tradició manuscrita que he inventariat en les seves diverses recensions, l'atribueix sempre a aquest darrer.

La forma confusa, però, en què es presenta aquest sermó en les edicions més divulgades de Flórez i Migne donava peu, com he dit, a suspicàcies sobre la seva paternitat. Per tal de desfer l'entrellat d'interpolacions que s'han anat acumulant dins del text d'aquest sermó és necessari estudiar a fons les diverses relacions que hi ha hagut entre Girona i Augsburg escalonades al llarg de molts segles. Es tracta sempre de les relíquies i de documents referents a sant Narcís, santa Afra i companys respectius. Excepte santa Afra, màrtir autèntica d'Augsburg, i sant Feliu, màrtir autèntic de Girona, sembla que malauradament tots els altres personatges que hi giren entorn són fruit de la devoció creixent però desviada per una imaginació piadosa i obstinadament poc il·lustrada. A part d'aquest judici sever, que no puc evitar d'emetre, un cop revisades les fonts —que aquí només donem de pas pel fet que el nostre Oliba forma una de les anelles de la cadena—, repassaré sumàriament la història literària d'aquesta llegenda, només en quant sigui necessari per aclarir la paternitat del sermó d'Oliba. Al final afegiré algunes notes sobre el seu estil, que l'emparenten estretament amb altres escrits certament seus.

Afra, màrtir de començ del segle IV, a més del culte local ja tenia una passió escrita cap al s. VII.² En temps de Carlemany probablement,³ s'hi afegiren uns textos complementaris: al començ una extensa *Conversio Afrae* i al final un apèndix o *Passio* de les companyes d'Afra (la mare Hilària i les seves serventes Digna, Eumènia i

² B. KRUSCH - W. LEVISON *MGH, SS. Rer. Merov.*, VII p. 200-204; cf. pàgines 192-199.

³ Ho dedueixo dels manuscrits més antics coneguts, que són dels primers anys del segle IX, no del VIII o VIII-IX com suposa KRUSCH, *MGH, SS. Rer. Merov.*, III p. 44 i VII p. 800-802.

Euprèpia). En els dos afegits, i no en la passió antiga central, es parla de Narcís bisbe, que les hauria convertides a totes elles.⁴ La *Conversio Afrae* acaba:

Ipsè autem Narcissus... post menses novem, ad Hispaniam profectus est ad civitatem Gerundam, in qua multum populum per tres annos Domino acquisivit; et ita demum ad martyrii palmam cum sco. diacono suo Felice attinxit, cuius passionis gloriam in sequentibus dicemus.

En comptes de seguir, però, la passió de Narcís, com semblaria indicar el text, segueix empeltada l'antiga *Passio Afrae*. Ja veurem com molt més tard fou subsanada aquesta llacuna massa evident.

Hi ha indicis que permeten situar la confecció d'aquestes parts llegendàries annexes a la *Passio Afrae* en temps de Carlemany, com insinuàvem: el text més pur de la *Conversio* (mss. tipus A de Krusch)⁵ són francesos, mentre que els secundaris (mss. tipus B) són germànics. A finals del s. XI es pretenia saber a Girona que un «piissimus rex Francorum Carolus» s'havia endut el cos de Feliu, el diaca de Narcís,⁶ prova que la cort franca havia pres la iniciativa. Podria haver-hi una certa intenció político-religiosa imperialista d'unir per mitjà del bisbe Narcís dues ciutats episcopals de les marques extremes de l'imperi: Augsburg i Girona, i això naturalment manegant-ho lluny de les dues regions alludides.

Els autors de Martirologis històrics del segle IX comencen a utilitzar les notícies de la *Conversio Afrae* i de l'apèndix. Florus de Lió vers 830-849 parla de Narcís en tractar de santa Afra el 5 d'agost. Adó de Viena, el gran falsari hagiògraf, reproduceix el que diu Florus el 5 d'agost i parla també del Narcís bisbe d'Afra. Però tant en el seu fals martirologi *Romanum parvum* com en l'altre seu Martirologi sencer, Adó afegeix la notícia del bisbe Narcís de Jerusalem treta de la *Historia Ecclesiastica* d'Eusebi traduïda per Rufí;⁷ a més atribueix arbitràriament a aquest Narcís de Jerusalem, que enlloc no havia rebut culte encara, la data del 29 d'octubre.

El text de la *Conversio Afrae* s'estengué per l'imperi. A les regions alemàniques, ben aviat segurament, com ho demostren els mss.;

⁴ Vegeu *MGH, SS. Rer. Merov.*, III p. 55 a p. 61, lín. 7, i p. 63 lín. 17 a p. 64.

⁵ Vegeu *ibid.*, p. 47.

⁶ Vegeu més avall la carta del bisbe Berenguer de Girona del 1087.

⁷ Lib. VI, 8, 7-11; 3: ed. SCHWARTZ-MOMMSEN, *Corpus Berolinense, Eusebius Werke* II, 2, Leipzig 1908, p. 537 seg.

als comtats de la Marca hispànica potser també ja al s. IX (recordem que alguns bisbes vénen del Nord durant els segles IX i X). En tot cas, a Girona ja pretenien posseir-ne el cos abans del 1002, com consta en la butlla de Silvestre II al bisbe Odó: «ecclesia Sci. Felicis martyris et Sci. Narcissi quae est iuxta portam civitatis Gerundae».⁸

Oliba, en la part central del sermó que estem comentant, resumeix la *Conversio Aefrae*: «De virtutibus autem quibus te [Narcís] gratia Christi ornavit *pauca de multis*, propter quod cepimus exsequemur»; prova evident que la inserció del text sencer de la *Conversio* és una manipulació litúrgica posterior a la peça oratòria d'Oliba.

També és al sermó d'Oliba on per primera vegada es fa distinció entre el Feliu, antic màrtir autèntic de Girona i el nou Feliu que la *Conversio Aefrae* fa diaca de Narcís. El primer Feliu ve d'Àfrica i sol; Narcís ve d'Augsburg i va al martiri «cum consortibus propriis» (que a més del diaca Feliu deu referir-se a les santes martiritzades a Augsburg).

De l'estil literari i d'altres arguments que corroboren la paternitat olibana d'aquest sermó en parlaré després. Ara continuem seguint-ne les vicissituds, a fe que ben curioses.

Devia ésser cap al 1087 que l'abat Sighard (després del 1080 fins a c. 1095) del monestir dels sants Udalric i Aefra d'Augsburg envià un seu delegat a Girona per a recaptar relíquies de sant Narcís. El bisbe de Girona, Berenguer Guifred, li envià diverses relíquies amb una carta, que, per la relació directa que té amb els fets que comentem, transcriuré sencera. Sencera vol dir amb els afegits que es trobaven en una recensió posterior, que marcarem entre claudàtors [...] i numeraré per a entendre'ns millor:

I. [Anno dominicae incarnationis MLXXXVII missus est quidam nuntius de coenobio Sanctae Aefrae ad Gerundam civitatem: cujus iter Deo, qui disposuit, comitante, et ad praefatum locum incolumis pervenit, et inde non modicas sanctorum martyrum reliquias cum hujusmodi scriptis reportavit.]

II. Charissimo patri, domino Sighardo abbati, et universae Sancti Udalrici et Sanctae Aefrae martyris congregationi, Berengarius sanctae sedis Gerundensis episcopus, cum omni clero et fidei populo perfrui bonis omnibus semper in Christo.

⁸ JAFFE-LOEWENFELD, n. 3926: *Marca Hisp.*, col. 418 i app. CL col. 958.

Noverit, dilectissimi, venerandus vestrae fraternitatis affectus, nos et vestrum nuntium vidisse et delegatas nobis a vestra fraternitate litteras pio respectu perlegisse: et vestris precibus (licet id quod nobis post Deum carius est expeteretis) nimia vestri devinctos devotione, libenter annuisse. Tanta est equidem a Christo commendata dilectionis integritas, ut quod sibi quis avidius retinendum elegerit, crimen esse perhorrescat, nisi petenti celeriter obtulerit. Quapropter, carissimi fratres, hujus caritatis jura servantes, hinc si dicendum est, praesumptionem facientes, beatitudinī vestrae de sacrosanctis salutis nostrae thesauris munificum munus dirigimus: videlicet ex ossibus, et carne, et croure terrae mixtis, ac vestimentis sanctissimi doctoris nostri, Felicis martyris Christi, scilicet illius, quem ut apostolum et prophetam habemus: non illius qui beatissimi Narcisi episcopi, diaconus est dictus: quoniam ipse translatus a piissimo rege Francorum Carolo apud Parisiorum civitatem honorifice requiescit; item de gloriosissimi patris nostri Narcissi Pontificis et Martyris Christi vestimento et stola, cum quibus conditus et in sepulcro. De corpore autem ejus vobis ideo mittere nequivimus, quoniam ita hactenus Dei gratia servatur incorruptum, sicut ea die, qua spiritus ejus de hoc seculo nequam transvectus est ad Dominum. Mittimus etiam vobis de ossibus capitis atque manus sancti Romani pretiosissimi martyris Christi, socii videlicet praedicti Felicis venerandi martyris Gerundensis, Hispaniaeque doctoris. Sanctarum vero reliquiarum, quas destinamus, loculo adjunctis breviculis (ne quis incius error perturbaret) ita singando distinguimus, ut quorum quisque gerat pignora, indubitanter notificetur ignorantibus. Laetamini igitur in Domino dilectissimi, et exultate, et tantorum trium Patrum pignora sub Trinitatis nomine vos promeruisse, gaudete. Et ut parce loquamur, si non honorificentius non tamen irreligiosius quam a nobis custodiuntur munera fidei vestrae credita conservate: quatenus patrocinantibus ipsis, quorum pretiosissimum pignus in manibus habetis, et praesentis vitae tranquillitate perfrui et futurae beatitudinis requiem consequi valeatis. Passionem praeterea sancti Felicis vobis transmittimus, in qua natalis ejus diem, Kalendas videlicet Augusti praenotavimus.

III. [Item operae pretium inserere, quod (sicut epistolae praedicti Berengarii videntur innuere et annales testantur) corpus beati martyris patris nostri Narcissi, in destinatione nuntiorum Augustensium fratrum, incorruptum est inventum, et adhuc cilicio involutum ferientis gladii stigmata servat; sicut inter sacra Missarum solemnia tribus vulneribus, scilicet in gutture, humero, et in sura vulneratus martyr in Dominico [= Domino?] occubuit. Post humationem vero sacri corporis, multis annis elapsis, vivido colore, veneranda canicie, dextera ad benedicendum porrecta integer est inventus. Cumque quidam religiosus abbas digitum pedis ejus furtim vellet diripere venerationis intuitu, cunctis videntibus et de miraculo stupentibus, pedem retraxit. Haec itaque, sicut legimus, devotioni vestrae, fratres, litteris curavimus signare.]

IV. De gestis autem sanctae Afrae nihil amplius nos quam vos habe-

re cognoscite. De sancto vero Narcisso dirigimus quod habemus. Passionis enim illius librum, et obitus sui diem, irruentibus paganis et ecclesias nostras vastantibus ac loca depopulantibus irrecuperabiliter amisimus. Transitus vero ejus festivitas a nobis annualiter solemniter studio celebratur IV kalendas Novembris; translationis autem V kalendas Octobris. Valete, et pro nobis Omnipotentem Deum exorate.

V. [Sacrae reliquiae Augustam delatae sunt anno Christi MLXXXVII, XII kalendas Augusti.]

La versió breu, que comprèn els §§ II i IV, és l'original, la carta de Berenguer pròpiament dita. Aquest text breu fou donat a conèixer a finals del s. XVI per Marc VELSER.⁹ Velser diu que dóna la carta íntegra, és a dir tal com la hi oferia l'original (?) que veié. De Velser depenen les altres edicions del nostre país.¹⁰

Berenguer afirma alguns punts importants que convé subratllar: els envia relíquies de sant Feliu, màrtir gironí autèntic. No els en pot enviar, en canvi, de les de l'altre sant Feliu diaca per haver-se'n endut el cos a París el piíssim rei Carles.¹¹ Diu també Berenguer que de sant Narcís només els envia trossos dels vestits, ja que el cos es conserva incorrupte. Els envia també la *Passio Felicis*, antic text d'origen visigòtic.¹² De santa Afra no els pot enviar res que no coneguin: prova del fet que el legat de Sighard portava amb ell la *Conversio Afrae* per si de cas, i que confrontada amb el text que coneixien a Girona no contenia res de nou.

Quant a notícies sobre sant Narcís, «dirigimus quod habemus», diu. En aquesta frase cal entendre-hi per força algun text; creuríem que només podia tractar-se del sermó d'Oliba, l'únic text gironí que parlava expressament del sant, i que no podien conèixer a Augsburg.

⁹ *Conversio et passio SS. martyrum Afrae...* Venècia 1591; em serveixo de l'edició de les *Opera historica et philosophica sacra et profana...* de Velser, Nüremberg, 1682, p. 474-476; cf. p. 448 i 451.

¹⁰ A. V. DOMÈNECH, *Historia general de los Santos... del Principado de Cataluña*, Girona, 1630, p. 66-67; O. RELLES, *Historia apologética...*, Barcelona, 1679, pàgines 265-266.

¹¹ Podríem preguntar-nos si el record d'aquesta translació feta per Carlemany —a Girona no podien pensar en cap altre rei franc que el seu alliberador del 785— era veritat; i si fos veritat, ja que el Feliu diaca sembla un fantasma, ¿no s'haurien endut a París el cos, o almenys part, del venerable màrtir Feliu, l'Àfrica?

¹² Vegeu A. FÀBREGA, *El pasionario hispánico*, I, Barcelona 1953, p. 144-150; II, 1955, p. 320-328.

A Girona, confessa encara Berenguer, no tenien cap passió del sant degut, segons ell creia, a les destruccions dels àrabs; en realitat, per no haver existit mai. La prova n'és que la data del dia que celebraven el seu sant Narcís, el 29 d'octubre, l'havien manllevada del sant homònim de Jerusalem, data, com hem vist, inventada per Adó en els seus martirologis.¹³ Des d'aleshores també els augustans celebraven sant Narcís el 29 d'octubre. Velser sabia, potser per una nota del dors de la carta de Berenguer, que les relíquies arribaren a Augsburg el 21 de juliol del 1087 (paràgraf v, al final del text, que ell dona en cursiva per marcar la diferència; Domènech i Relles l'incorporen al text).

Ara és a Augsburg on comencen a proliferar els textos referents al Narcís de Girona. Un cronista del monestir d'Augsburg del 1483, Sigismund Meisterlin,¹⁴ parlant de l'abat Sighard, narra l'expedició de les relíquies de Girona (que per error data del 1066, quan encara no governava Sighard), i extracta la carta de Berenguer, «narrans, quod scs. Narcissus nuper integer corpore inventus sit, *tribus vulneribus sauciatus*. Vidi ego certas chartas pergameni antiqui, *cantum et legendam et rescriptum* continententes ex ordine, quas tamen perditas vereor». No s'havien perdut, com veurem. El cert és, però, que Berenguer en la seva carta original no deia res de les tres ferides del cos del sant. Es tracta sens dubte d'una interpolació posterior, que contenia certament el III paràgraf copiat suara, on se'n parla.

Aquest text de la carta retocada l'editaren els Bollandistes en els *Acta Sanctorum*.¹⁵ Provenia d'un manuscrit d'Augsburg, de pergami, recobert de pell blanca, signat Z.XL,¹⁶ el mateix probablement que el 1624 portava la signatura s.h.h.i.¹⁷ Els retocs havien consistit en l'afegitò històric i en pretèrit del par. I, per al qual s'aprofitava sens dubte el § v (donat per Velser, traient-lo del dors de l'original potser, però omès en aquest ms.) i en l'omissió del § iv.

¹³ A Girona es conserva encara un magnífic exemplar manuscrit amb els dos textos d'Adó, copiat a finals del segle x; d'aquí devien treure'n la notícia.

¹⁴ *Chronicon August. ecclesiae*, II c. 1: ed. PISTORIUS, *Rerum Germanicarum veteres...* *Scriptores*, VI, 3.^a ed. Ratisbona, vol. III, 1726, p. 674.

¹⁵ *Martii*, vol. II, 3.^a ed., p. 622-623.

¹⁶ Veure *ibid.*, p. 620.

¹⁷ Veure RELLES, p. 296 i 301.

L'omissió d'aquest § IV és molt simptomàtica. Com que parlava del «*passionis enim illius [Narcís] librum... irrecuperabiliter amissimus*», estava en contradicció amb el § III, que donava detalls de la mort violenta del sant. Per altra banda, el redactor del § III diu ben clar que afegeix quelcom que no es trobava en la carta de Berenguer: «*Item operae pretium inserere...*». No s'hi trobava, però ell ho afegeix deduint-ho de la mateixa carta i d'altres fonts: «*sicut epistolae praedicti Berengarii videntur innuere et annales testantur*». De Berenguer n'ha tret la conservació incorrupta del cos de sant Narcís; però per molt que es llegeixi i rellegeixi l'esmentada carta no hi ha manera de deduir-ne ni llunyanament el detall de les tres ferides. Hem de buscar aquells *Annales* que ho testificarien. Crec haver-los identificat. Però per això ens caldrà fer algun altre giravolt entorn del monestir d'Augsburg i d'un seu escriptor cèlebre del segle XII, l'abat Udalscalc.

El susdit ms. d'Augsburg contenia la carta retocada de Berenguer seguida d'una passió de sant Narcís,¹⁸ que no era res més que una redacció literària, amb variacions imaginàries, del que sobre sant Narcís explicava la *Conversio Aefrae*. Per altra banda, l'autor s'hi refereix expressament en dir: «*require in libro s. Aefrae: ibi invenies illa omnia*». Es un erudit que no pretén ésser un falsari, tot i que disposa d'imaginació. Així, per exemple, acaba així amb el martiri:

Infideles, qui ei [Narcís] iam pridem insidiabantur, subito irruentes in ecclesiam, de sacro altari abstractum et iniuriis affectum gladio percusserunt, et lentis vulneribus cruentatum reliquerunt. Passus est autem Narcissus IV Kal. Novembris. Eodem tempore beatus Felix diaconus eius, in eadem civitate Gerunda pro confessione Christi occisus ab impiis migravit ad Dominum, cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

Aquesta *Passio Narcissi* no fou coneguda sencera a Girona fins als 1624, com veurem. L'autor és certament augsburguès, i ha d'ésser el mateix que compongué el text retocat de la carta de Berenguer. De fet, entre el par. III de la carta i la passió hi havia una illació perfecta. Aquella acabava:

¹⁸ Dita també *Vitae compendium*, ed. AA. SS., *Martii*, II, 3.^a ed., p. 621-622: *BHL* 6031.

Haec itaque, sicut legimus, devotioni vestrae, fratres, litteris curavimus signare [comença la *Passió*]: Igitur, ex occidentali Hispani[ae] civitate Gerunda exorta est tempestas christianae persecutionis...¹⁹

Els «fratres», a la devoció dels quals adreça els dos escrits entrelligats, només poden ser els monjos d'Augsburg.

Sospitem que l'autor n'era Udalscalc, monjo de Sants Udalric i Afra d'Augsburg, escriptor fecund, abat del mateix monestir, del 1124 al 1150/52.²⁰ Udalscalc és autor, entre altres obres, d'una *vida de Santa Afra* en prosa i en vers (començava: «Cum sub Diocletiano...»), que possiblement s'ha perdut, de poemes amb melodia i d'un llibre de tons musicals. Però a més es coneixen d'ell dues peces hagiogràfiques molt interessants per al nostre objecte: la *Vita Conradi epi. Constantiensis* (escrita c. 1121-2),²¹ i la *Vita Adalberonis epi. Augustani* (escrita després del 1133).²² La *Vita Conradi* fou adreçada al papa Calixte II en vistes a la canonització d'aquell bisbe de Constança. Després d'una carta-pròleg comença immediatament la *vita*: «*Igitur beatus Chonradus, nobili Alamannorum stirpe exortus, in paradyso ut germen erumpens uberius florem...*». La *Vita Adalberonis* va adreçada al bisbe Wàlter d'Augsburg;²³ també després de la carta-pròleg comença la *vita*: «*Igitur post martyrem Dionysium, primum Augustensis ecclesiae episcopum...*». Els paral·lels d'estil literari són perfectes amb el que hem vist de la *passio Narcissi*, que després de la carta transformada en adreça als seus monjos d'Augsburg comença: «*Igitur ex occidentalis Hispani <ae> ...*». I no és això sol: si en aquesta *passio Narcissi* continua de seguida: «...sanctissimus pontifex nomine Narcissus, quod potest dici in nostra lingua pulcherrimus *flos*», que recorda el «o flos paradisi» tan repetit en el sermó d'Oliba, en la *Vita Conradi* encara s'hi acosta més: «in paradyso erumpens florem». La menció del bisbe Dionís d'Augsburg al començ de la *Vita*

¹⁹ Vegeu AA. SS., *Martii*, III, p. 623A + 621A.

²⁰ Vegeu P. H. JAFFE, *MGH, Scriptores*, XII p. 429-431; A. POTTHAST, *Wegweiser durch die Geschichtswerke...*, II p. 1080-1081, 1133 i 1252; M. MANIUS-P. LEHMANN, *Geschichte der lateinische Literatur des Mittelalters*, III, München, 1933, p. 561-563, on es citen les obres i edicions a què em refereixo desseguida.

²¹ *BHL* 1917.

²² *BHL* 28.

²³ Cf. *ibid.*

Adalberonis correspon al de la *Vita Narcissi*:²⁴ «et eis Dionysium in episcopum ordinavit».

En un escrit polèmic *de Eginone et Herimanno* (vers 1118), Udalscalc usa una paraula grega més aviat rara: «agonotheta», referint-se al seu abat Egino;²⁵ la mateix paraula es retroba en la *vita Narcissi*,²⁶ aplicada al sant.

Segurament Meisterlin, a finals del s. xv, tingué encara a les mans l'obra completa d'Udalscalc sobre sant Narcís: «cantum, legendam et rescriptum», que hem mencionat abans. Potser només s'ha perdut el cant o melodia.

Creiem, doncs, que aquests arguments no poden ésser fàcilment refutats, i concloem que Udalscalc (que en la *vita Adalberonis* es demostra purament fabulós) deu ésser molt probablement l'inventor del gènere de martiri infligit a sant Narcís de Girona, amb les tres ferides tan ben localitzades.

Era necessària aquesta digressió per a situar en el temps i en l'espai un afegit important i que cal donar sencer aquí, ja que passava com a part integrant del sermó d'Oliba. Es trobava només en el ms. de la col·legiata de Sant Feliu de Girona,²⁷ immediatament després de la *Conversio Afrae*. El punt de sutura entre el text carolingi i el que comentem es feia així:

...Ipse autem sanctus Narcissus perfectis ordine rebus, post menses novem ad Hispaniam profectus est ad civitatem Gerundae, in qua multum populum per tres annos Domino acquisivit; et ita demum ad martyrii palmam cum sancto diacono suo Felice attinxit; cuius passionis gloriam in sequentibus dicemus [*fi de la Conversió*].

Beatus igitur martyr Domini Narcissus divini verbi praedicator egregius et sacerdotii dignitate resplenduit, et cum triumpho martyrii aulam caelestis regni victor intravit. Primum quidem orientalibus, postea, occidentalibus populis verae fidei lumen ostendit, et apud Gerundam gloriosa morte requievit. Cum ergo multos ad Christi fidem converteret, quadam die in Gerunda *inter ipsa sacrificiorum misteria* a persecutoribus trucidatus in confessione Trinitatis tri-

²⁴ P. 621F.

²⁵ Cap. 3: *MGH, SS.*, XII p. 434 lín. 2.

²⁶ *AA. SS., Martii*, II p. 621C.

²⁷ Vegeu RELLES, del mig al final de la p. 316.

bus vulneribus, videlicet in humero et gutture et sura est debilitatus. Denique completo venerandae passionis cursu magnifico, coronam gloriae est consecutus a Domino, et in aeternum regnat cum illo. Cuius venerabile corpus hactenus incorruptum ad insigne manet miraculum; spiritus autem coniunctus Domino in caelestibus regnis exultat com illo. Quamquam enim ubi [que] Christus suos in mundum ad praedicandum misisset apostolos, multisque adhuc gentilitatis erroribus plurimi fuissent occupati, tamen Dei misericordia ac redemptoris nostri favente elementia, beatus Narcissus doctor nobis apostolus est directus.

Encara que s'hi trobi el cursus rítmic dels finals de frase, recurs tan usat per Oliba, aquest fragment té una pesantor que contrasta amb la fluïdesa del nostre bisbe. Encara és més greu el fet que trenca l'encadenat d'idees, tan diàfan en el text que donen els manuscrits de la primera recensió que hem reproduït decididament com a sola autèntica. Dorca²⁸ ja havia arribat a la mateixa conclusió. Aquest paràgraf mostra la intenció evident de complir amb la promesa final de la *Conversio Aerae*: «cuius passionis gloriam in sequentibus dicemus». Encara que originàriament l'autor carolingi podria referir-se, amb poca traça, a la *Passio Aerae* que de fet segueix en els vells manuscrits, òbviament semblava referir-se a sant Narcís. D'aquí la necessitat de l'afegit. La manera de començar: «*Beatus igitur*», fa pensar de seguida en l'estil d'Udalscalc; molt més encara la descripció del martiri i de les tres ferides, que correspon exactament al § III de la carta, que servia d'introducció a la *Vita Narcissi* i al final d'aquesta. He subratllat certes paraules perquè ressaltessin clarament els paral·lels. El procediment literari utilitzat per Udalscalc és el de la «*variatio sermonis*», és a dir, que no es repeteix ell mateix literalment sinó que varia les seves frases amb una certa elegància, com es pot veure comparant els textos:

Vita Narcissi, final:

—*Quadam itaque die,*
—*dum ad celebrandum*
sacra mysteria...
—*gladio percusserunt.*

—*lentis vulneribus*

carta-pròleg, final:

—*inter sacra missarum*
sollemnia.
—(*abans*) *gladii stigma-*
ta servat.
—*tribus vulneribus, sci-*
licet in gutture et
humero et in sura

Conversio Aerae, continua-
cio:

—*quadam die...*
—*inter ipsa sacrificiorum*
mysteria...
—*trucidatus.*

—*tribus vulneribus, vide-*
licet in humero et gut-
ture et sura

²⁸ P. 235-236.

—cruentatum...	—vulneratus... —(abans) corpus... in- corruptum est inven- tum.	—est debilitatus. —corpus hactenus incor- ruptum... manet mira- culum.
----------------	--	---

Sembla clar, doncs, també l'origen d'aquest resum de la passió de Narcís, que seria composta pel mateix Udalscalc d'Augsburg per completar la *Conversio Aefrae*, en un moment, difícil de precisar, de la primera meitat del s. XII.

Per a explicar-nos com és que s'hagi conservat aquest resum, que suposem estranger, de la passió o *Vita Narcissi* en la sola recensió II, composta a Girona, cal admetre un nou intercanvi de textos entre les dues ciutats cap al trencall dels segles XIII i XIV. Per sort nostra, el P. Domènech²⁹ ha conservat una carta del paborde o prepòsit d'Augsburg, Rodulf, al tresorer de l'església de Sant Narcís (és a dir, de Sant Feliu) de Girona. Diu així (corregim algun error evident de Domènech = D):

Reverendo ac multae discretionis viro thesaurario ecclesiae Sci. Narcissi in Gerunda, Rodolphus praepositus ecclesiae Augustensi(s) o(mnia?) quid posset, quid reverent(i)ae conveniret.

Cum iam dudum ex relatione Conradi subdiaconi quondam socii (no)stri [vestri, D] Augustensis vos aliquid de vita et conversione scae. Aefrae et sociaru meius per scm. Narcissum facta, prout chorus noster habet, cognoverim desiderare, cupiens filias esse cum Patre, et orationum et laborum vestrorum me fore participem, vobis et collegio vestro, per Bertholdum sacerdotem socium parochiae Augusten(sis), de reliquiis sanctarum Hilariae, Dignae, Eunomiae, Eutropiae, Dionysii et Afri cum historia et legenda scae. Aefrae et aliquo clendio, quo sepulchrum sci. Narcissi in diebus festivis tegatur, vobis transmissi; petens humiliter ac devote ut mei memoriam in vestris orationibus habentes, istas sanctas reliquias cum patre suo collocantes sicut condecet eis honorem et reuerentiam exhibentes, per quam et alia vestra bona, vitam consequamur sempiternam.

Velser³⁰ no coneix aquest text, però adverteix que les relíquies de les santes Digna i companyes foren trobades en temps de l'abat Udalscalc. Domènech, en recollir la notícia de Velser, afegeix que la

²⁹ *Historia general de los santos... de Cataluña*, Girona 1620, p. 152.

³⁰ *Opera*, p. 504.

carta de Rodulf era en un document de pergamí de lletra antiga, segellat, trobat a l'arxiu de la col·legiata de Sant Feliu. No era datada, però ha d'ésser de finals del s. XIII o de començ del XIV, si ens atenem a la data probable de mort del preposit major d'Augsburg, Rodolf de Hürenhaim.³¹

Els canonges de Sant Feliu volien saber quelcom més «de vita et conversione scae. Afrae...», i Rodolf els envia una «historia et legenda scae. Afrae», segons els seus llibres de cor, «prout chorus noster habet». Es lògic suposar que aleshores els de Sant Feliu devien obtenir la *Conversio Afrae* amb el paràgraf d'apèndix narrant la passió de sant Narcís. Fou aleshores també que devien combinar tot el dossier que posseïen sobre sant Narcís —sermó d'Oliba + *Conversio Afrae* + resum de passió de Narcís + final del sermó d'Oliba— i ho repartirien tot en 9 lliçons dels tres nocturns de la festa, tal com apareixen en el leccionari perdut, font de Relles, Flórez i Migne; lliçons que també enviaren a Barcelona.³²

Aquesta còpia del s. XIV passada a Barcelona permet de descobrir una darrera interpolació, ficada pels de Sant Feliu de Girona i conservada exclusivament al final de llur text del sermó d'Oliba.³³

Passus fuit beatus Narcissus in ecclesia Sancti Felicis Gerundensis, quae tunc temporis Sanctae Mariae extra muros vocabatur, cum diacono suo Felice, anno Domini CCXCVII, in loco, in quo nunc iacet, quo erat ecclesiae cathedralis tempore infidelium.

Aquest apèndix, històricament insuls, com ja demostrava Dorca,³⁴ està en relació directa amb la inscripció gravada en el nou sepulcre gòtic de sant Narcís, fet fer el 1328, que deia així: ³⁵

³¹ Vegeu els necrologis editats per L. BAUMANN, *MGH, Necrologia Germaniae*, I, p. 57, 73 i 89; a la p. 73 la seva nota aniversària del 31-XII va seguida d'un altre òbit del 1339.

³² Ms. B; aquest leccionari deu ésser el que féu escriure Guillem Montelles, canonge de Girona, i el regalà a la catedral de Barcelona el 1360; cf. VILLANUEVA, *Viage*, XVIII, p. 109-110.

³³ MORAGUES, p. 226; RELLES, p. 317; FLÓREZ, XXVIII, p. 274; PL 142, 598D.

³⁴ P. 213-216.

³⁵ Segons RELLES, p. 203-204; DORCA, p. 213, 234, 250 i 253.

Anno Domini ducentesimo nonagesimo septimo, quarto Kalendas Novembris, beatus Narcissus episcopus, dum missam celebraret, passus fuit Gerundae, in loco in quo nunc iacet, quae erat ecclesia cathedralis, cum suo diacono Felice.

Em penso haver donat raó de tots i cada un dels fragments o parts que amb els segles s'havien anat infiltrant dins del sermó del bisbe Oliba a llaor de sant Narcís de Girona, i del perquè d'haver escollit com a base de l'edició la forma breu.

Aquesta encara té la seva petita història, que refarem de pressa. L'any 1485 el mercader d'Ulm, N. Echinger, copiava a Girona el sermó íntegre i seguit d'Oliba en la seva forma breu i a continuació, però separatament, la *Conversio Afrae*, i l'entregava al vicari (general) d'Augsburg, Conrad Frey. Wilhelm Wittwer, monjo i cronista del monestir d'Augsburg, en treia una còpia l'any 1493, que es troba ara dins del ms. Augsburg, Stadtsbibl. 4.º 218 f. 1-3.

En preparar la confecció del propi dels sants de la diòcesi de Girona foren demanats alguns textos a Augsburg.³⁶ El 13 d'agost del 1624, el vicari general d'Augsburg, Pere Wall, bisbe titular d'Edremit,³⁷ enviava una còpia certificada per notari de la *Vita Narcissi*, que he atribuït a Udalscalc,³⁸ treta del mateix ms. que conegueren després els Bollandistes. Al cap de mig any, el 10 de febrer del 1625, el mateix vicari general trametia còpia autenticada del *sermo Olibae epi. de sco. Narcisso*, en la forma breu, que Dorca³⁹ tingué l'encert de publicar, contra la tendència inflacionista de Relles, que preferí la versió llarga. La pega és que aquesta darrera fos coneguda i divulgada per Flórez i més tard gairebé consagrada per Migne en la seva Patrologia llatina.

Si calgués encara refermar l'autenticitat olibana del sermó de sant Narcís (=S. Narc.), a més del que hem dit al començ sobre la unanimitat de la tradició manuscrita, ens podem fixar una mica en el seu estil. Només unes notes bastaran, ja que n'he parlat al defen-

³⁶ Vegeu DORCA, p. 235.

³⁷ Adramyttenus, cf. EUBEL-GUACHAT, *Hierarchia Catholica...*, IV, Münster 1935, p. 68.

³⁸ RELLES, p. 296-301.

³⁹ P. 325-328.

sar per la sola crítica interna l'origen olibà del sermó sobre sant Pau de Narbona⁴⁰ (=S. *Pauli*), tan semblant al de sant Narcís en el seu esquema i estil.

L'expressió «dulcissimi fratres» (lín. 85), més aviat rara en els oradors de l'època, es retroba en l'encíclica mortuòria del seu germà Bernat Tallaferro (=Enc. *Tall.*). Parlant de Narcís era obligat jugar amb el sentit del seu nom: en el S. *Narc.* hi surt quatre vegades «flos paradisi»; l'Enc. *Seniof.* 66 també «paradisi florem» (en 82: «flos purpureus»). Sobre les exclamacions admiratives, sobretot les que comencen per *o!* (S. *Narc.* 19, «o Gerunda»; 26,33, «o Narcisse»; 89, «o flos paradisi») en vaig parlar a l'estudiar el S. *Pauli*. Igualment he fet amb la juxtaposició de paraules iguals en cas diferent o bé amb derivats de les mateixes paraules.

Sembla que s'ha d'atribuir al bisbe Oliba la difusió del culte a sant Narcís —fins aleshores limitat a Girona— pels monestirs de la diòcesi que regia. Es veritat que el seu sacramentari, escrit el 1038, no conté encara la festa.⁴¹ En canvi, la trobem ja en un fragment de Vic encara del s. XI, el 5 d'agost. A Ripoll el festejaven el 4 d'agost.⁴² En tots dos mss. té les mateixes fórmules i prefaci propi, que per l'estil podria ben bé ésser obra d'Oliba.⁴³ El fet que en cap dels dos testimonis litúrgics es mencioni santa Afra, i sí només sant Narcís, demostra una intenció clara de venerar aquest darrer, que encaixa bé amb el que es dedueix del sermó d'Oliba.

El mateix apar en el sermó de la dedicació de Ripoll, inspirat pel mateix Oliba, on després de les relíquies de sant Feliu de Girona, segueix immediatament:

Sunt similiter ibi reconditae gloriosi martiris atque pontificis Narcissi reliquiae, qui a remotissimis terrarum partibus sanctitate et gratia plenus huc adveniens, occidentalibus populis verae fidei lumen ostendit, et apud Gerundam gloriosa morte quievit.⁴⁴

⁴⁰ *Sermó inèdit sobre sant Pau de Narbona, atribuït al bisbe Oliba de Vic, a: Narbonne. Archéologie et histoire, II: Narbonne au moyen-âge, Montjellier, 1973, p. 105-113.*

⁴¹ Ed. A. OLIVAR, *El sacramentario de Vich*, Barcelona, 1953.

⁴² A. OLIVAR, *Sacramentarium Rivi-pullense*, Barcelona, 1964, p. 163 i nota.

⁴³ «Vere dignum... qui martyri tuo Narcisso concessisti dignitatem sacerdotii et coronam martyrii et beatitudinem paradisi...».

⁴⁴ VILLANUEVA, *Viage*, VIII, p. 213.

Llàstima que per Cuixà no tenim testimonis del culte a sant Narcís.⁴⁵ En l'avengeliari manquen els fulls corresponents d'agost; el sant Narcís del 29 d'octubre és certament el de Jerusalem.⁴⁶

També a Serrateix, monestir protegit per Oliba, veneraven sant Narcís.

Encara cal explicar per la intervenció d'Oliba i de Ripoll en la fundació de Montserrat el fet que en els dos martirologis antics (segle XI?) d'aquest monestir constés també al 5 d'agost, després de la menció d'Afra, «Eodem die Sci. Narcissi epi, et mart.».⁴⁷

Davant d'aquestes proves, d'ordre extern i intern, ja no atribuïm importància a alguns detalls que ens havien predisposat contra l'autenticitat del sermó. Per exemple, aquella frase on l'orador s'adreça a l'auditori: «Exultet igitur pontifex noster et clerus». Encara que fos Oliba, bisbe d'una altra seu, podia perfectament tractar Pere Roger, el prelat de Girona, de «pontifex noster», ja que a més de bon amic, era el seu hoste en aquells moments. La increpació antijudaica del final, malgrat l'embaràs que ens pugui causar actualment, podia tenir la seva justificació a l'època olibana. Per desgràcia, la incomprensió i els excessos de zel i de manca de respecte religiós han estat massa freqüents durant tota l'edat mitjana, tant de part dels cristians com dels jueus. Recordem, per altra banda, que el comte Dela de Girona els installà als seus dominis ja al s. X, i que des d'aleshores els testimonis de llur puixant activitat, no sempre ben vista, augmenten progressivament.⁴⁸

⁴⁵ Veure J. LEMARIÉ, *Le sanctoral de Saint-Michel de Cuxa d'après le ms. Perpignan B. M.*, 2, Liturgica III (=Scripta et documenta), Montserrat 1965.

⁴⁶ Vegeu P. PUJOL i TUBAU, *El breviari de Cuixà*, Butlletí de la Bibl. de Catalunya, 6 (1920-1922), p. 329-341, lecionari perdut del s. XIII(?) que contenia el segon però no el primer sant Narcís.

⁴⁷ PASQUAL, *Sacra Cathalonie antiquitatis Monumenta*, ms. Barcelona, Bibl. de Catalunya, 729, III, p. 89-91; els dits martirologis montserratins distingien els dos Narcisos, ja que el de Jerusalem el donaven al 29 d'octubre.

⁴⁸ Veure P. DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, I, p. 107; també els menciona el judici del comte-bisbe Miró, del 983, en OLZINELLES, *Indice de escrituras de Ripoll*, del ms. Barcelona, Bibl. de Cat., 430, f. 16; E. C. GIRBAL, *Los judíos en Gerona*, Girona, 1870; R. D'ABADAL, *Els primers comtes catalans*, Barcelona 1958, p. 158 i 170, nota 24.

Només ens resta preguntar-nos quan devia ésser predicat aquest sermó. Pel que s'ha dit sobre els llibres litúrgics de les esglésies regides per Oliba, ens sentim portats a creure que la data del 29 d'octubre fou fixada a Girona posteriorment a la seva mort (1046); qui sap si pel bisbe Berenguer Guifred, que tan reticent es mostra a donar notícies sobre la vida i mort del sant. Quaranta anys després de mort Oliba acabaria per acceptar el mateix dia que Adó havia inventat per al Narcís de Jerusalem. Es evident que en les esglésies d'Oliba es distingien els dos Narcisos, i que s'havia optat per l'altra solució, és a dir, pel dia que el martirologi Jeronimià i els primers martirologis històrics del s. ix fixaven per a santa Afra, 5 (i 6 o 7) d'agost.⁴⁹ Florus de Lió en la seva breu notícia de la santa, parlava de sant Narcís que l'havia convertida a la mateixa data del 5 d'agost.⁵⁰ Oliba devia conèixer-la igualment. I aquest dia devia ésser predicat el sermó.

L'any és més difícil de precisar. Certament és de durant el seu episcopat, 1018-1046. Qui sap si podríem inferir de l'absència de la festa en el sacramentari d'Oliba del 1038, que aleshores encara no s'havia interessat pel Narcís gironí. S'explicaria que la devoció li vingués posteriorment, amb motiu de la seva estada a Girona, pels volts de la festa d'agost. Per pega, no sabem a quina època de l'any 1043 Oliba era a Girona, quan li fou demanat el seu secretari, el monjo Arnau, pels monjos de Guíxols, que el volien com abat. El fet que aprofitessin la intercessió de la comtessa Ermessenda de Barcelona, germana del bisbe Pere de Girona, fa pensar que devien celebrar alguna festa solemne en aquesta darrera ciutat.

No podria tractar-se de la de sant Narcís d'agost? Es una simple hipòtesi. Però si fos veritat, resultaria ésser del mateix any en que probablement predicà el sermó de sant Pau de Narbona, del 22 de març del 1043.

ANSCARI M. MUNDÓ

Arxiu de la Corona d'Aragó.

⁴⁹ H. DELEHAYE, *Comment. in Martyrologium Romanum*, AA. SS., *Propylæum mensis Decembris*, p. 324.

⁵⁰ H. QUENTIN, *Les martyrologes historiques du moyen-âge*, p. 148 i 251.